

KÖZLEMÉNYEK

B. SZABÓ JÁNOS

„MOST RABLÓ MONGOL NYILÁT ZÚGATTAD FELETTÜNK”

Historiográfiai vázlat a tatárjárás újabb kori magyar történeti irodalmáról*

Csendes pátosz és érdektelenség

A magyarországi tatárjárás modern kori történeti irodalma majd másfél évszázados időtávon át néhány nagyon érdekes tendenciát mutat. Bár az esemény a magyar nemzeti történeti tudatban előkelő helyet foglal el – hisz bekerült még Kölcey Himnuszába is –, ehhez képest meglepő a hivatásos történetírók érdektelensége, amit mi sem tükröz jobban, mint az, hogy az esemény nem került be Romsics Ignác 2010-ben megjelent *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika* című kötetébe.¹ Ebben a szerző a történeti problémaként, illetve közéleti témaként egyaránt megközelíthető/felhasznált magyar történeti események/személyek historiográfiáját dolgozta fel. Joggal merül fel a kérdés: vajon miért ez az érdektelenség?

Az egyik ok a történetírás számára meglepő módon alighanem a feldolgozható „probléma” hiánya lehetett: e rövid időtartamú esemény hazai elbeszélő forrásai már igen korán ismertté váltak, s néhány szórványos okleveles adaton kívül jó ideig nem kerültek elő olyan új források, amelyek feldolgozása kihívást jelentett volna a szakmának. Mivel az okleveles források csupán igen kevés információt szolgáltatottak erről az eseménysorról, értelemszerűen korán felértékelődtek az elbeszélő források. A tatárjárás utóbb vélelmezett jelentőségéhez képest a magyar krónikás hagyomány szintén igen szűkszavúan számolt be: „...a tatárok ötszázezer fegyverrel megrohanták Hungáriát. Béla király a Sajó folyó mellett megütközött velük, és legyőzték őt. Ebben a csatában Hungáriának szinte az egész hadereje megsemmisült. Amikor maga Béla király a tenger felé menekült, s a tatárok egészen odáig üldözték őt kegyetlenül. A tatárok azután három évig maradtak Hungáriában.”²

Ugyanakkor a krónikakompozícióban szinte majdnem ekkora terjedelmet kapott a „tatárok második bejövetele” is, ami jelentőségében aligha volt az első támadáshoz mér-

* Borosy András a tatárjárás 750. évfordulójára a maga megszokott alaposágával foglalta össze a téma historiográfiáját, így ez az írás nem törekedett hasonló teljességre, csupán néhány új szempont köré próbálta csoportosítani eddigi ismereteinket. Borosy 1991. Ez a tanulmány az NKFIH K-128 880 sz. „A tatárjárás Magyarországon és a mongol hódítás eurázsiai összefüggései” című projekt kertében készült.

¹ Romsics 2010.

² Képes Krónika 1986. 222. o.

hető.³ A krónikás hagyomány még a szüksézáví nyugati krónikarészletekkel együtt sem rajzolt túl plasztikus képet az „első” támadásról – és a két egymást követő „tatár” támadás egymás mellé helyezése is inkább félrevezető volt, mint informatív –, ám 1488-ban nyomtatásban megjelent Thúröczy János krónikájának mellékleteként *Rogierius mester Siralmas Éneke*,⁴ ami egycsapásra mindent megváltoztatott.

Rogierius kanonok, mint művelt klerikus, aki a pápai diplomáciai apparátus részese-ként került Magyarországra,⁵ nemcsak személyes élményeit volt képes igen plasztikusan megörökíteni, de rendkívül okos és éles láttelelet adott a királyság belső helyzetéről és IV. Béla 1241 előtti politikájáról, s ezzel – látszólag – el is „végezte” az utókor történet-íróinak munkáját. A történetíróknak ezért sokáig nem nagyon maradt más feladat, mint e munka tartalmát reprodukálni, évszázadokra köbe vésva a belső hibákból következő totális ország-pusztulás sötét képét.

A szabadságharc utáni önkényuralom korszaka (1849–1866)

Tekintettel arra, hogy az 1848–1849-es szabadságharc leverésének következményei a hazai egyetemi oktatást is érintették, és az új egységesítő birodalmi politikának – beleértve ebbe az összbirodalmi történetírás megteremtését – a felsőoktatást is alárendelték,⁶ talán nem meglepő, hogy nem az egyetemi szféra felől érkeztek az új impulzusok a témában.

1856-ban Rosty Zsigmond, a sokoldalú jogász, gazdálkodó, fentaláló jelentette meg *A tatárjárás történelme’ negyedik Béla király idejében*⁷ című művét Pesten – s ugyanekkor, ugyanott jelent meg a svájci emigrációban élő jogász, politikus Szalay László kevéssé ismert munkája is *A tatárjárás Magyarországon 1241–1242*.⁸ A szabadságharc leverése után hét évvel mindkét szerző többet remélt művétől az öncélú történelem bűvárlatnál. Rosty azt a célt tűzte ki, hogy „...a tatárjárásból ama tanulságot merítsük, hogy a hont ért bárminő rettentő csapás következményei megsemmisíthetők... ha fiaiban az elcsüggedés helyett férfias akarat, eszélyesség és honfiaság uralkodik, azaz, ha le nem mondanak önmagukról”.⁹ Szalay műve pedig, azon túl, hogy „külügyerként” végre méltó terjedelemben foglalkozott a roppant ellenség történeti hátterével, nem titkoltan a közös társadalmi fellépésre való mozgósítás jegyében fogant: „...nem tudták ők, mit vezérük tud itt, hogy Magyarországon fejedelem és nép meghasonlottak egymással, hogy gyűlölködés, gondatlanság és elbizakodás jobbra-balra rángatják a nemzetet, noha már megnyílt előtte az örvény, melyen csak egyetértés és hősi elszántság emelhetik túl.”¹⁰ Mégis, mivel mindkét mű a magyarországi történésekre helyezte a hangsúlyt, óhatatlanul szembehelyezke-

³ „Ezután az Úr 1282-ik évében, amikor Oldamér, Cumania fejedelme, összegyűjtván a kumánok seregét, a Hoodnak nevezett tó környékén ellenségesen be akart törni a magyarok országába, hogy uralma alá hajtsa... Végül azután a kumánok közül azok a kevesek, akik megmenekültek, a tatárokhoz futottak, és az ő ösztönzésükre a tatárok az Úr ezerkét száznyolcvanötödik évében Hungáriába, és egészen Pestig mindent irgalmatlanul fölégették. Képes Krónika 1986. 228–231. o. Az esemény legújabb alapos feldolgozása *Szőcs* 2010.

⁴ *Rogierius* 2003.

⁵ *Almási* 1988.

⁶ *Varga* 2017. 105–108. o.

⁷ *Rosty* 1856.

⁸ *Szalay* 1856.

⁹ *Rosty* 1856. 145. o.

¹⁰ *Szalay* 1856. 57. o. Előzmények gyanánt szokás szerint ő is mély válságban lévő államként festette le Magyarországot, lásd 40–52. o., a Mongol Birodalomról és az európai tatárjárásról szóló rész: 13–40. o.

dett azzal az osztrák állásponttal, ami „Harcias” Frigyes szerepét hangsúlyozta az európai tatár invázió „megállításában”, s 1849 után alighanem az sem volt mellékes, hogy a történet elbeszélése közben Ausztria „perfid” Babenberg hercegének is jól odamondogathattak ellenséges tettei miatt.

A dualizmus professzionalizálódó történetírása (1867–1918)

Az 1867 utáni új dualista államberendezkedés masszív modernizáló tendenciái segítettek új szintre emelni a kutatást is, s az intézményesülő új magyar történetírás „felfedezte” magának a nemzeti történelem eme kulcseményét. 1878-ban az alig tíz éves Magyar Történelmi Társulat indított szabályos csatatérkutató „expedíciót” a feltételezett helyszínre, amely jórészt Kápolnai Pauer István őrnagy feltevéseit ellenőrizte a Sajó-menti helyszínen.¹¹

Ezidőtájt nyílt meg a lehetősége annak, hogy a felvirágzó nemzetközi orientalisztika eredményeire támaszkodva az ellenfél oldalán keletkezett forrásokkal is bővüljön a vizsgált forrásbázis¹² – mintegy reflexióként a keleti forrásokat már felhasználó, kiváló osztrák tudós munkájára¹³ –, bár ennek hasznát még sokáig nem kamatoztatta érdemben a hazai tudomány. Szinte ezzel egyidőben láttak napvilágot az első hadtörténeti összegzések a muhi csatáról Pauler Gyula és Olchváry Ödön tollából, melyek mind a mai napig számos megszívlelendő észrevételt tartalmaznak.¹⁴

Ebben az időszakban az „aktualitás” új színét kapta a téma feldolgozása: összekapcsolódott az erősen osztrák/németellenes függetlenségi szemlélet és a magyar hagyományok szembekerülése az állami, technológiai és társadalmi modernizáció problémájával. A korabeli katona-hadtörténészek között tán a legnagyobb tekintélynek örvendő Kápolnai Pauer István¹⁵ már ekkoriban nekilátott egy nagyobb szabású magyar hadtörténeti áttekintés elkészítésének az őstörténeti időktől a csúcspontot jelentő honfoglaláson és „kalandozásokon” keresztül, egészen a középkori „hanyatlásig”.¹⁶ Ebben már fellelhető a következő évtizedek szokásosnak mondható „nyugatellenes” szemléletének minden fontos eleme. A magyar katonai erő hanyatlásának oka szerinte az volt, hogy „István szerencsevadászó külföldi kalandorokból képezte katonai környezetét, külföldi hadszokásokat is honosított meg Magyarországon. ... A külföldiek által behozott hadművészet pedig, mely fősúlyt a nehéz lovasság tömegeire fektette, a magyar nemzet viszonyainak nem felelt meg. Magas termetű phlegmatikus embereket és nehéz fajtájú lovakat tételezett fel. A kétségtelenül a közép-ázsiai fajból származott kis-fajtájú magyar lovak nem bírták a lóvértet és a tetőtől talpig vasba burkolt lovas súlyát. ... valószínű ugyan, és a későbbi időkből felmaradt adatok bizonyítják is, hogy a nemzeti harcosok nagy többsége, a köznemesség még sokáig megtartotta az ősi fegyverkezést, ámde a királyi, főúri, egyházi danárok képezvén a magyar haderő irányadó tényezőit, a harcmód ezek fegyverkezésének megfelelően választott, és a még mindig számos könnyű lovasság előnyös sajátságai-

¹¹ *Thallóczy* 1878.

¹² *Jankó* 1890.; *Áldásy* 1893.

¹³ *Strakosch-Grassmann* 1893.

¹⁴ *Pauler* 1893.; *Olchváry* 1902.

¹⁵ Működéséről lásd *Ács* 2001. 195–200. o.

¹⁶ *Kápolnai* 1879–1880.

nak rendszeres és következetes felhasználáshoz a többnyire külföldi eredetű zászlós urak nem értettek, sőt... megvetéssel tekintettek.”¹⁷ – Kápolnainál tűnik fel talán első ízben a középkori magyar elbeszélő források székelyekkel foglalkozó részeinek sajátos, spekulációkon kívül semmi mással alá nem támasztható, azóta mégis igen hosszú pályát befutott kritikája,¹⁸ valamint annak az egészen az ókorig visszanyúló elképzelésnek a felbukknása is, mely szerint az egyes népeknek éppoly sajátja a fegyverzet és taktika, mint testi tulajdonságaik vagy ruházatuk.¹⁹ Kápolnai arra a következtetésre jutott, hogy a magyar haderő hanyatlása már akkor kezdetét vette, amikor a Kárpát-medencében a megtelepedés után „nemcsak a magyarokkal rokon fajú és valószínűleg hasonló harcmóddal bíró számos bolgár és kún vétetett fel a magyar közösségbe, hanem sok szláv, német eredetű harcos is, ami az egyöntetű harcmódnak következetes alkalmazását megnehezítette”.²⁰ A középkori Magyar Királyság hadseregében a magyar etnikum s ezzel együtt valamiféle sajátos „magyar harcmód” háttérbe szorulásának gondolata pedig az elkövetkező időszak egyik legfontosabb problémájává vált.

Kápolnaihoz nagyon hasonló nézeteket vallott – igaz, tán némileg enyhébb megfogalmazásban – az 1879. évi előadásában Ipolyi Arnold, aki a hadtörténet művelésének fontosságát is megindokolta: „az egy, amivel főlányunket tanúsítottuk, a magyar hadviselés volt.”²¹ Ám az ő számára is csupán a könnyűlovas fegyverzet és harcmód volt összeegyeztethető a magyar „geniussal”, így az Árpád-kori vereségek – beleértve az 1241-es muhi csatát – után már az 1396. évi nikápolnyi kudarc okát is a nyugati szokások térnyerésében látta, amivel csak az utolsó nagy nemzeti királynak, Mátyásnak sikerült a huszár-ság megalkotásával szembefordulnia.²²

Az 1890-es években megjelent írásaiban mindenkinél keményebb hangot megütve Bárczay Oszkár is csatlakozott ezekhez a nézetekhez. Szinte biblikus hangvételű írásokban kárhoztatta az egykori magyarságot, amiért „a király pártfogása alatt prosperáló, garázdálkodó idegen jövevények szokásait, fegyverzetét, tehát hadviselési módját utánozni, az udvarhoz közel álló magyarok pedig a király előtt kedves dolognak tartották s hűtlenek lettek ahhoz a hadviselési módhoz, melynek új hazájok elfoglalását köszönték... Ennek adták meg az árát, mikor a tatárok betörték honunkba, mi azonban visszahatást szült, melynek következése meg az volt, hogy a régi fegyverkezés és hadviseléshez tértek vissza, s a jutalom nem maradt el... A muhi csata és a morvavölgyi rövid hadjárat nekünk ad igazat, kik azt mondjuk, hogy nem mindent kellett volna elfogadni ami külföldi és nem mindent elhagyni ami honi szokás. Az idegen befolyás iránti el nem zárkózás csak akkor mozdítja el a fejlődést.”²³

Ez a gondolkodásmód összegződött az 1896. évi millenniumi kiállítás hadtörténelmi részlegéhez Szendrei János szerkesztésében megjelentetett kiadványban is, ami még a mohácsi csata kapcsán is azt emelte ki, hogy akár az iszonyatos török túlerő ellenére is

¹⁷ *Kápolnai 1879–1880.* 761–762. o.

¹⁸ „A főurak ezen előitélete lassanként a középosztályra is kihatott, és ennek tulajdonítható, hogy a régi harcmódot legtovább követő besenyő és székely íjászok képes krónikánkban még akkor is »hitvány«, »haszon-talan« melléknévvel említettnek, midőn harcmódjukkal eredményt vívtak ki.” *Kápolnai 1879–1880.* 763. o.

¹⁹ Lásd erről legutóbb *Bálint* 2006. 321–325. o.

²⁰ *Kápolnai 1879–1880.* 761. o.

²¹ *Ipolyi 1887.* 109–110. o.

²² *Ipolyi 1887.* 141–161. o.

²³ *Bárczay 1893.* 486–489. o.

„lehetett volna győzelemre gondolni, ha a csapatok nagy része és a tábor nem zárkózik szekértáborba [amit hagyományosan nyugati hatásnak tartottak akkoriban]... s ha nem áll a hadsereg túlnyomóan nehéz páncélszerű vitézekből. Mohácsnál éppúgy, mint századokkal előbb Muhínál, elhanyagolt ősi fegyverével, a könnyűlovassággal verték meg a magyart.”²⁴

Outsiderek és hivatásosok (1919–1945)

1928-ban látott napvilágot – a nő léteére már ekkor történész képzettséget szerző – Pálffy Ilona *A tatárok és a 13. századi Európa* című doktori értekezése,²⁵ amit az akkori szokások szerint nyomtatásban kellett közreadni. Ennek köszönhetően szélesedett ki erőteljesen a tatárjárás nemzetközi kontextusa a hazai kutatás számára. Ez az új, tágabb szemlélet már Pálffy egyetemi tanárának, Hóman Bálintnak a nagy összefoglaló művében is tesztet öltött. A *Magyar Történet* már szelíd kritikával illette a középkor óta élő, Rogeriusra támaszkodó történeti megközelítést – miközben megértő módon még a hibákat is sikerült nemzetközi összefüggésbe helyeznie:

„A 13. századi magyarországi tatárhadjárat megítélésében irodalmunk ugyanazon az úton jár, mint a németek a 10. századi magyar hadjáratok történeti méltatásában. A tatároknak rendszerint csak borzalmas pusztításai és háborús kegyetlenkedése ragadják meg a támadásuktól sújtott Magyarország történetíróinak figyelmét s így nélkülözniük kell a 13. századi tatárhatalom szervezetének és világuralmi törekvéseinek tárgyilagos méltatását. Ezért láttam szükségesnek e hatalom kialakulásának, Dzsingisz-kán hódításainak, népe jellemének és életmódjának a megszabottnál részletesebb ismertetését.”²⁶

Alig hat évvel később a gazdálkodó és politikus Zichy Lodomér jelentkezett egy nagyhatású munkával, *A tatárjárás Magyarországon* című kötettel.²⁷ Analógiákra és a saját józan számításaira alapozva talán elsőként próbált alakítani a már évszázadok óta meggyökeresedett elképzeléseken, hiszen – mint buzgó kritikusai írták – ő volt az, aki túlzott forráskritikával, a tatár haderő alábecsülésével fájdalmas, de tartós és maradandó befolyást az ország sorsára nem gyakorló epizódnak minősíti a magyarországi tatárjárást. Bemutatta, hogy Béla folytatta „hódító” politikáját az orosz fejedelemségek felé, s igyekezett bebizonyítani: a tatárjárás mégsem lehetett nagy nemzeti szerencsétlenség. Új felvételei azonban a hivatásos történetírás csendes elutasításába ütköztek.²⁸ Jellemző, hogy az esemény 700. évfordulójára 1941-ben érkező „riposzt” sem a történettudomány berkeiből érkezett: egy katolikus paptanár, Félegyházy József (*A tatárjárás történeti kútjainak kritikája*. Vác, 1941.) munkájában csupán Zichy „rendbontó” revizionizmusának konzervatív, eléggé lebutított, forráscentrikus kritikáját fogalmazta meg.

²⁴ Szendrei 1896. 86. o. A kérdésre lásd B. Szabó 2017.

²⁵ Pálffy 1928.

²⁶ Hóman 1928.

²⁷ Zichy 1934.

²⁸ A *Századokban* Csapody Csaba így ismertette röviden a művet: „A szerző részletes vizsgálat alá veszi a tatárjárásról eddig alkotott képet és úgyszólván minden pontjában igyekszik megváltoztatni. Az adatok és források hitelességét gyakran kellő alap nélkül is kétségbe vonja. Az élénk színeket törekszik letompítani és a tatárpusztítást jelentéktelen epizóddá süllyeszteni, mely a nemzet életére nem gyakorolt tartós befolyást. Sok érdekes, főleg a gyakorlati életből vett megállapítása van, melyet a későbbi feldolgozások nem hagyhatnak figyelmen kívül, bizonyításai azonban nem mindig meggyőzőek.” *Csapody* 1935. 486. o.

Az azonban további kutatásokat igényelne, hogy ez a viszonylagos csönd esetleg hogyan függhetett össze azzal, hogy miként emlékeztek ezzel párhuzamosan a Harmadik Birodalomban az akkori propaganda szerint hangsúlyosan „német Sziléziában” németek által a keletről érkező „tatárok” ellen vívott legnitzi csata 700. évfordulójára.

Új hatalom – új ideológia – orosz propaganda

A második világháború után kiterelvényesedő és 1949-re teljessé váló kommunista hatalomátvétel a történettudományt sem hagyta érintetlenül, s az újszerű ideológiai harcba sikerült „bevonni” a magyarországi tatárjárást is.²⁹ A nyugat-európai hatalmak és a pápaság 1928-ban, Pálffy Ilona által már detektált tapogatózásai a mongoloknál az új „nyugat-ellenes” irányvonalnak megfelelően egészen más helyiértéket kaptak. A képzett középkorász, Lederer Emma³⁰ 1952-ben a neves *Századokban* megjelent *A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései* című tanulmányában³¹ új „színfoltként” már feltűnt a szláv népek kötelezően kiemelkedő szerepe is Magyarország megmentésében.

Nyílt szövetség ugyan szerinte sem jött létre IX. Lajos francia király és a tatárok között, „...de titkos szövetség bizonyára fennállott, és állandóan megvolt a nyugati hatalmasságok, a legkeresztényibb király és a mongolok között... A tatárok mindenütt igyekeztek megnyerni a vezetőket (földes-urakat, papságot), hogy ezeknek segítségével gyakorolhassák hatalmukat. Rogerius leírásában van erre célzás, a tatárrá váló magyar urakról, az együtt-működő papokról, akiknek sorában – véleményünk szerint – maga Rogerius is helyet foglalt.”³² A franciák és a pápaság mellett kijutott a kritikából az osztrákoknak és a saját országukat pusztító magyar uraknak is: a Frigyes osztrák hercegnek tulajdonított „»hőstettek« valóban nem voltak alkalmasak, hogy a tatár veszélyt Nyugat-Európa felől elhárítsák és így igen kevésbé beszélhetünk arról, hogy Ausztriánál állt meg a tatárok támadása. De a magyar főurak sem maradtak hátra. A török krónika utal rá, hogy »asszonyokat, gyermekeket« pusztítottak. IV. Bélának a tatárjárás utáni időkből való oklevelei rámutatnak nem egy úrnak ilyen szerepére. Általánosan ismert Fulko szerepe, akiről elmondja, hogy a Fülek várával szomszédos »falvak népét elpusztította«. Miklós ispánt hasonló tetteiért később Béla felakasztatta. De nemcsak a tatárok által némileg megkímélt részekben dülhettek az ilyen úri rablók, mert 1249-ben Pál országbírónak adott adománylevelében Béla kiemeli, hogy az »erdélyi részekben tanyázó rablókat és gonosztevőket megfékezte.« Ugyanakkor természetesen „megtaláljuk nyomait a népi ellenállásnak is. Legjellemzőbb példája ennek a trencsényi várat védő szláv várnépek esete, akiket név szerint említ Béla 1243-i oklevele.” Általában véve pedig a szlávorságon túl konkrétan felértékelődött az oroszok szerepe Magyarország megmaradásában: „A magyar, de a külföldi történetírásban is úgy beszélnek IV. Bélának Danyiillal kötött szövetségéről, mint egyikéről az ebben az időben szokásos feudális-dinasztikus szövetségeknél. Sőt, a magyar

²⁹ Éppúgy, ahogy a mohácsi csatával is tették. B. Szabó 2019. 351–354. o.

³⁰ „Lederer Emma, mint korábbi tanulmányai mutatják, kiválóan képzett történész volt; hogy amit 1952-ben publikált, meggyőződésből vagy kényszerből írta-e, azt sajnos már aligha fogjuk megtudni.” Borosy 1991. 12. o., 18. jegyz.

³¹ Lederer 1952a. Népszerűsítő változata Lederer 1952b.

³² Lederer 1952a. 335. o.

történetírásban, főképpen az ellenforradalom korszakában az egész szövetséget igyekeztek jelentéktelenné feltüntetni.” Holott szerinte „Bélának ebből a külpolitikájából egészen nyilvánvaló: ő látta, hogy a magyarokat egy tatár támadás ellen csak az oroszok hősi harca védheti meg, látta azt, szoros kapcsolatban, állandó összeköttetésben kell maradnia azzal az orosz fejedelemmel, akinek személye biztosítékot nyújtott a tatárok ellen. Danyiil, akinek országa közvetlenül határos volt Magyarországgal, fogta fel a Magyarországgal ellen irányuló támadásokat. Danyiil – legalább is bizonyos mértékig – ellent állt a tatároknak, egészen természetes, hogy Béla a vele való szövetségben látott és láthatott reményt a tatár támadás elhárítására”.³³ Az új rendszer egyik vezető történészévé avanszált Léderer nézetei a későbbiekben sem finomodtak túl sokat, az 1961-ben megjelent új összefoglalás szerzőjeként a *Magyarország története* I. kötetében is hasonlóan írt – igaz, Rogerius „tatárvezető” szerepét itt már nem említette.³⁴

A Kádári-konzolidáció hatásai?

Az 1960-as évektől kezdve előbb forráskiadás szintjén, később pedig már az interpretációkban is előtérbe kerültek a tudományosság szempontjai.³⁵ már 1950-ben elindult az MTA orientalisztikai folyóirata, a nemzetközi hírnevet szerző *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, s az egyetemi képzésben – megtartva a korábbi időszak kiváló tanárait – sikerült megőrizni az orientalisztikai tárgyaknál a képzés korábbi minőségét.

Mindez hagyományosan a magyar őstörténet kutatása szempontjából jelentett komoly szellemi tartalékot, de kitekintést engedett a középkori steppei történelemre is. Viszont az új szovjet típusú, specializált oktatási rendszerben teljesen szétvált az orientalisztikai és a medieválisztikai képzés – amit a régi „budapesti iskola” egyik utolsó képviselőjeként Györfy György utóbb erősen kritizált.³⁶ Nem véletlen, hogy épp ő volt az a magyar tudós, aki a középkorászok közül az elsők között tekintett ki a tatárjárás keleti forrásaira is.

Ezeknek a speciális körülményeknek köszönhetően nagyobb hangsúly került a keleti források fordítására és széleskörű megismertetésére. A rendszer fontos tudományos korifeusának számító Ligeti Lajos 1962-ben jelentette meg a mongol birodalomalapítás legfontosabb mongol forrásának, *A Mongolok Titkos Története* kiváló magyar fordítását.³⁷ A magyar olvasók hamarosan kézbe vehették a régi világ egyik elismert szakembere, Györfy György szerkesztésében a *Napkelet felfedezése* című szöveggyűjteményt, ami Julianus jelentését is tartalmazta, s amit 1986-ban bővített formában kiadtak.³⁸ 1981-ben pedig megjelent az első tatárjárásra koncentráló forrásgyűjtemény, *A tatárjárás emléke-*

³³ Léderer 1952a. 337., 351–355. o. (Kiemelések tőlem: B. Sz. J.)

³⁴ Székely – Léderer – Elekes 1961. 124–132. o.

³⁵ A két korszak között egyfajta „hídként” tűnt fel Schütz Ödön fiatalkori – Léderer méltatása után már érdemi új eredményeket is felmutató – cikke a *Századokban*. Schütz 1959.

³⁶ „A múltban ennek a kérdéskörnek az eredményes elsajátításához előfeltétel volt a számos tudományágot felölelő orientalisztikában való jártasság, melynek világszerte példamutató iskolája a budapesti egyetemen működött. Az itt tanított sokoldalú néprajzi, nyelvészeti, történeti és filológiai ismereteket pedig csak a Szűcs Jenőhöz hasonló kivételes képességek birtokában lehet utólag elsajátítani, s honfoglalás-kori történetünket eredményesen művelni. Magyarországon 1949/50-ben a történettudomány és benne a középkorkutatás a politikai átalakulás függvényévé vált, s még évtizedeknek kellett eltelnie, hogy ennek következményeit a felsőoktatás kiheverje.” Györfy 1993. 731. o.

³⁷ Ligeti 1962.

³⁸ Györfy 1965.

zete, amely az európai latin nyelvű források mellett az addig megismert összes keleti forrás idevágó részleteinek magyar fordítását is tartalmazta.³⁹ (Sőt, 1988-ban már a „második tatárjárásnak” is szentelt egy önálló tanulmányt a *Századokban* Székely György, Léderer Emma egykori pályatársa.⁴⁰)

Ebben az időszakban már az is elfogadható volt, hogy a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem kötelékébe tartozó ifjú tudós, Bertényi Iván egy Szovjetúnió-beli történész konferencián – rámutatva a tatárjárás utáni magyar külpolitikai és katonai aktivitás intenzitására – olyasféle revizionista nézeteket hangoztasson, mint egykor Zichy Ladomér, amivel egyúttal finoman megkérdőjelezte a hős orosz nép és fejedelmei állhatatos tatárellelenségek küzdelmének jelentőségét a magyar történelemben a tatárjárás utáni időszakot illetően.⁴¹ Mondandója felkelthette volna a hazai kollégák figyelmét is, de az a sajátos „tudományos karantén”, amibe a középkori magyar állam európai hatalmi helyzetének és külpolitikájának tanulmányozása került 1945 után, még sokáig érezte hatását: hiába jelent meg ez a munka 1991-ben magyarul is, még akkor sem keltett különösebb visszhangot.⁴²

Ezzel a folyamattal párhuzamosan zajlott az új „korszerű szocialista” államtörténeti szintézis, az Akadémia „tízkettes” sorozata középkori kötetének sokéves agóniája. Az 1984-ben megjelent első dupla kötetben ugyan Kristó Gyula még egy alapos összefoglalót tehetett közzé a tatárjárás nemzetközi előzményeiről és lefolyásáról,⁴³ ennek „kifutását” azonban a hamarosan bekövetkező rendszerváltás ellehetlenítette, és a sorozat kudarcos második kötete pedig meg sem jelent.

„Rendszerváltás” a rendszerváltás után – kitekintés

1991-ben eljött a 750. évforduló, mellyel kivételesen semmilyen politikai erő nem kívánt foglalkozni. A téma egyfajta „katonadolog”-ként a honvédelmi minisztérium kiadójának ünnepi ismeretterjesztő kiadványaiban és a *Hadtörténelmi Közlemények* emlékszámban kapott helyet.⁴⁴ Hadtörténeti kérdésekben azonban majd csak az 1994-es év hozott valódi elmozdulást az addig unos-untalan ismételt állításoktól: Veszprémy László széles látókörű, analogikus megközelítési módot felmutató cikke az *Iskolakultúra* című folyóiratban jelent meg, amely nem tartozott az első vonalbeli tudományos lapok közé,⁴⁵ viszont a közlemény színvonala megérdemelte volna a magasabb fórumot. 1997-ben Négyesi Lajos katonai tapasztalatokon nyugvó gyakorlati észrevételei is egy új korszak kezdetét jelölték ezen a speciális területen: cikke jelezte, hogy ezentúl számolni kell a csa-

³⁹ Katona 1981.

⁴⁰ Székely 1988.

⁴¹ Bertényi 1978a.; Bertényi 1978b.

⁴² Bertényi 1991.

⁴³ Kristó 1984.; Kristó 1986.

⁴⁴ A Zrínyi-kiadó füzetkái gyerekeknek: *Ágoston* 1991.; *Csorba* 1991. Lásd továbbá *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 4. sz. Emlékszám a Muhi csata 850. évfordulójára.

⁴⁵ Veszprémy 1994. Ezt a szemléletmódot igyekeztem később kiterjeszteni saját munkámban is. Lásd B. Szabó 2007.

tatárkutatás módszereivel is.⁴⁶ Ugyanakkor a hagyományos régészeti kutatások esetében is elérkezett az áttörés ideje a tatárjárás kézzel fogható nyomainak kutatásában.⁴⁷

Időközben az akadémiai történettudományban is gyökeres fordulat állt elő: a korán elhunyt kiváló középkorász, Szűcs Jenő „tízketeteshez” készült fejezetei (új) életre keltek Engel Pál gondozásában.⁴⁸ Így válhatott a tatárjárás – a historiográfia vizsgálatunk tanulsága szerint szinte első ízben – a hivatásos történetírásban amúgy sem túl népszerű hadtörténetírás tárgykörébe tartozó – okok „terhe” nélkül pusztán magának a már figyelemre méltó okozatnak a vizsgálatává: „...a tatárjárás az a kihívás, amely ahhoz segíti Magyarországot, hogy előre léphessen – ragadta meg Gyáni Gábor a mű jelentőségét –, mintegy követve a feudalizmus növekedési törvényeit, megfelelve egy tagoltabb társadalom követelményeinek; így kerül az ország egyre közelebb a korabeli nyugatias fejlődéshez... a tatárjárást követő évtizedekben rajzolódtak ki a társadalmi struktúra új konstitutív elemeinek nem kevésbé határozott körvonalai, amelyek ettől fogva a politikai erőterben is figyelmen kívül nem hagyható tényezőként voltak jelen: a nemessége és a polgársága”.⁴⁹

Az 1989 utáni időszak további fontos új markáns ismertetőjegye lett az információ szabadabb áramlása – mind befelé, mind kifelé az országhatáron. Ennek jegyében készült egy új szövegtörzset az *Osiris Nemzet és emlékezet* sorozatában a tatárjárásról szóló források, a nemzetközi történeti irodalom és a közéleti és kulturális emlékezet szövegeinek összegyűjtésével, valamint ennek köszönhetően jelent meg a középkori magyar elbeszélő források angol fordításai között Rogerius műve is.⁵⁰ A hazai orientaliztika teljesítményének kétségbevonhatatlan elismerése e területen, hogy Vásáry István könyve a kelet-európai steppe népeinek történelemformáló jelentőségéről a középkori Balkánon – benne az Arany Horda tatárjainak jelentős szerepével – 2005-ben már Cambridge-ben láthatott napvilágot.⁵¹

Összegzés

A magyarországi tatárjárás modern kori történeti irodalma néhány nagyon meglepő tendenciát mutat. Az esemény magyar nemzeti történeti tudatban elfoglalt fontos helye ellenére szembeszökő a hivatásos történetírók érdektelensége. Ennek egyik fontos oka lehet, hogy a kortárs Rogerius kanonok látszólag el is „végezte” az eseményről szóló beszámolójában az utókor történetíróinak munkáját. A későbbi korok történetíróinak ezért sokáig nem nagyon maradt más feladat, mint e munka tartalmát reprodukálni.

Mivel a közéleti diskurzusokban is csak korlátozottan volt felhasználható a tatárjárás elbeszélése, szimbolikus példabeszédként vagy jelenkoruk történeti igazolásaként sem használták fel túl gyakran. Ennek lehetőséget eddig talán a lehangsúlyosabban az 1945 után berendezkedő kommunista rezsim használta ki. Az elmozdulást végül a hazai keletkutatás megerősödése hozta el – ami máig is folyamatosan érzékelhető –, s helyezte ismét nemzetközi kontextusba a tatárjárás hazai eseményeit.

⁴⁶ Négyesi 1997.

⁴⁷ *Ritók – Garam* 2007.

⁴⁸ Szűcs 1993.

⁴⁹ Gyáni 2008. 14. o.

⁵⁰ Nagy 2003.; Roger 2010.

⁵¹ Vásáry 2005.

BIBLIOGRÁFIA

- Ács 2001. *Ács Tibor*: Haza, hadügy, hadtudomány. Budapest, 2001.
- Ágoston 1991. *Ágoston István*: Muhi csata, 1241. Budapest, 1991.
- Áldásy 1893. *Áldásy Antal*: Ázsiai kútfők az 1241–1242. mongol beütésről. *Századok*, 27. (1893) 722–724. o.
- Almási 1988. *Almási Tibor*: Megjegyzések *Rogierius* magyarországi méltóságviseléséhez. *Acta Universitatis Szegediensis: Sectio Historica*, 86. (1988) 9–14. o.
- Bálint 2006. *Bálint Csanád*: Az ethnosz a kora középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai) *Századok*, 140. (2006) 277–347. o.
- Bárczay 1893. *Bárczay Oszkár*: Két hadiesemény a XIII. századból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 6. (1893) 484–497., 667–679. o.
- Bertényi 1978a. *Bertényi Iván*: Международное положение Венгрии после татарского нашествия. In: *Восточная Европа в древности и средневековье*. Ом. ред. Л. В. Черепнин. Москва, 1978. 315–320. o.
- Bertényi 1978b. *Bertényi Iván*: К вопросу о международном положении Венгрии после татарского нашествия. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, 19. (1978) 241–249. o.
- Bertényi 1991. *Bertényi Iván*: Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárás után. In: *Unger Mátyás Emlékkönyv*. Szerk. *E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László*. Budapest, 1991. 15–22. o.
- Borosy 1991. *Borosy András*: Történetírók a tatárjárásról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 3–20. o.
- B. Szabó 2007. *B. Szabó János*: A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország. Budapest, 2007.
- B. Szabó 2017. *B. Szabó János*: „Ez volna tehát a tér, [...], melyben nemzetünk otthon volt, mellyel midőn rombolt, alkotott”. A 19. század magyar hadtörténetírásának viszonya a 9–10. század hadtörténetéhez. In: *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században*. Szerk. *Bollók Ádám – Szilágyi Adrienn*. Budapest, 2017. 125–140. o.
- B. Szabó 2019. *B. Szabó János*: A mohácsi csata a modern kori történetírásban (historiográfiai vázlat) In: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Szerk. *Fodor Pál – Varga Szabolcs*. Budapest, 2019. 337–379. o.
- Csapody 1935. *Csapody Csaba*: Gr. Zichy Lodomér: A tatárjárás Magyarországon. (Ismertetés). *Századok*, 69. (1935) 486. o.
- Csorba 1991. *Csorba Csaba*: A tatárjárás. Budapest, 1991.

- Gyáni* 2008. *Gyáni Gábor*: Szücs Jenő, a magányos történetíró. *Forrás*, 40. (2008) 6. sz. 3–18. o.
- Györffy* 1965. Napkelet felfedezése. Szerk. *Györffy György*. (Nemzeti Könyvtár.) Budapest, 1965. (Bővített 2. kiadása: Julianus barát és Napkelet felfedezése. Budapest, 1986.)
- Györffy* 1993. *Györffy György*: Válasz [Kristó Gyulának]. *Magyar Tudomány*, 38. (1993) 726–731. o.
- Hóman* 1928. *Hóman Bálint*: A rendiség kialakulásának kora. In: *Hóman Bálint – Szekfü Gyula*: Magyar történet. I. k. Budapest, 1928. 522–555. o.
- Ipolyi* 1887. *Ipolyi Arnold*: A magyar hadtörténelem tanulmányozása. (Ipolyi Arnold elnöki megnyitó előadása a magyar Történelmi Társulatnak Marosvásárhelyen 1879. augusztus 23-án tartott vidéki nagygyűlésén.) In: *Uő*: Magyar történeti és egyháztörténeti tanulmányok. Budapest, 1887. 101–225. o.
- Jankó* 1890. *Jankó János*: A magyarországi tatárjárás leírása a kínai évkönyvekben. *Századok*, 24. (1890) 44–48. o.
- Kápolnai* 1879–1880. *Kápolnai Pauer István*: A hadművészet kifejlődése a magyar nemzetnél. *Ludovika Akadémia Közlönye*, 6. (1879) 257–273., 357–363., 506–512., 618–627., 757–765. és 7. (1880) 89–93. o.
- Katona* 1981. A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981. (1987.¹)
- Képes Krónika 1986. Képes Krónika. Ford. *Bellus Ibolya*. Budapest, 1986.
- Kristó* 1984. *Kristó Gyula*: A tatárjárás (1241–1242). In: Magyarország története 1/2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. *Székely György*. Szerk. *Bartha Antal*. Budapest, 1984. 1417–1440. o.
- Kristó* 1986. *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. 111–131. o. (2. kiadás: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged, 2003.)
- Léderer* 1952a. *Léderer Emma*: A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. *Századok*, 86. (1952) 327–363. o.
- Léderer* 1952b. *Léderer Emma*: A tatárok betörése Magyarországra és pápai szövetségeseik. (Az előadást kidolgozta az MDP Központi Előadói Irodájának történelmi munkaközössége.) Budapest, 1952.
- Ligeti* 1962. A Mongolok Titkos Története. Ford. *Ligeti Lajos*. Budapest, 1962. (2004.²)
- Nagy* 2003. Tatárjárás. Szerk. *Nagy Balázs*. Budapest, 2003.
- Négyesi* 1997. *Négyesi Lajos*: A muhi csata. 1241. április 11. *Hadtörténelmi Közlemények*, 110. (1997) 296–310. o.

- Olchváry* 1902. *Olchváry Ödön*: A muhi csata. *Századok*, 36. (1902) 309–325., 419–427., 505–527. o.
- Pálffy* 1928. A tatárok és a XIII. századi Európa. Budapest, 1928.
- Pauler* 1893. *Pauler Gyula*: A sajómezei csata (1241. ápr. 11.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 6. (1893) 1–14. o.
- Ritoók – Garam* 2007. A tatárjárás. Szerk. *Ritoók Ágnes – Garam Éva*. Budapest, 2007.
- Rogierius* 2003. *Rogierius mester* Siralmas Éneke. In: Tatárjárás. Szerk. *Nagy Balázs*. Budapest, 2003. 129–157. o.
- Roger* 2010. *Master Roger's* Epistle to the Sorowfull Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars / Epistola in miserabile carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros facta. Transl. and annot. by *János M. Bak – Martyn Rady*. Budapest–New York, 2010.
- Romsics* 2010. *Romsics Ignác*: A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika. Budapest, 2010.
- Rosty* 1856. *Rosty Zsigmond*: A tatárjárás történelme negyedik Béla király idejében. Pest, 1856.
- Schütz* 1993. *Schütz Ödön*: A mongol hódítás néhány problémájához. *Századok*, 93. (1959) 209–232. o.
- Strakosch-Grassmann* 1893. *Gustav Strakosch-Grassmann*: Der Einfall der Mongolen in Mittel-Europa in den Jahren 1241 und 1242. Innsbruck, 1893.
- Szalay* 1856. *Szalay László*: A tatárjárás Magyarországon 1241–1242. Pest, 1856.
- Székely – Léderer – Elekes* 1961. *Székely György – Léderer Emma – Elekes Lajos*: Magyarország története I. Budapest, 1961.
- Székely* 1988. *Székely György*: Egy elfeledett rettegés: a második tatárjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggésekben. *Századok*, 122. (1988) 52–85. o.
- Szendrei* 1896. Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Szerk. *Szendrei János*. Budapest, 1896.
- Szőcs* 2010. *Szőcs Tibor*: Egy második „tatárjárás”? A tatár–magyar kapcsolatok a XIII. század második felében. *Belvedere Meridionale*, 23. (2010) 3–4. sz. 16–49. o.
- Szűcs* 1993. *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. (História Könyvtár.) Budapest, 1993.

- Thallóczy* 1878. *Thallóczy Lajos*: A Magyar Történelmi Társulat Hadtörténelmi Bizottságának jelentése. In: A Magyar Történelmi Társulat 1878-ik évi aug. 27–szept. 1-jei vidéki kirándulása Abaúj vármegyébe s Kassa városába. Szerk. *Szilágyi Sándor*. (A Századok 12. melléklete.) Budapest, 1878. 85–89. o.
- Varga* 2017. *Varga Bálint*: Birodalmi és nemzeti történetírói közösségek a 19. századi Habsburg Monarchiában. In: Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században. Szerk. *Szilágyi Adrienn* – *Bollók Ádám*. Budapest, 2017. 102–124. o.
- Vásáry* 2005. *Vásáry István*: Cumans and Tartars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365. Cambridge, 2005.
- Veszprémy* 1994. *Veszprémy László*: Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez. *Iskolakultúra*, 4. (1994) 28–35. o.
- Zichy* 1934. *Zichy Ladomér*: A tatárjárás Magyarországon. Budapest, 1934.

János B. Szabó

“NOW THE PLUNDERING MONGOLS’ ARROWS YOU SWARMED OVER US”

Historiographical sketch of modern-age Hungarian histories of the Mongol Invasion

(Abstract)

Modern historical literature on the Mongol Invasion of Hungary has displayed some very interesting trends over a period of nearly a century and a half. An event that occupies a prominent place in the Hungarian national historical consciousness, even appearing in Kölcsey’s national anthem, has received surprisingly scant attention from professional historians.

One likely reason has been the lack of historical problems requiring investigation. The invasion was very short-lived, and the Hungarian narrative sources were known very early. Apart from some scattered data, it was a long time before there emerged any sources that might present a challenge for research. The contemporary report on the invasion by Canon Rogerius seemed to have done all the work for subsequent historians, who could do little but reproduce his account.

The narrative of the Mongol Invasion has been of limited utility in the public discourse, being used only rarely as a parable or as historical justification for current events. Perhaps the most prominent exploitation of its potential in this respect was made by the post-1945 communist regime. The breakthrough finally came with the upsurge in Eastern research in Hungary, which continues today, and it has restored the Hungarian events of the Mongol Invasion to their international context.